MAANDBLAD

Drieledige Indeeling van het Sociale Organisme

2e JAARGANG 1921. No. 7. JULI

REDACTIE EN ADMINISTRATIE P. J. DE HAAN — PARKSTR. 45 — UTRECHT

Prijs 15 cents per nummer. Per abonnement 12 nummers franco per post f 1.80. — Buitenland f 2.10.

De Ontwikkeling van het Kind volgens de Paedagogie van Dr. Rudolf Steiner.

II.

De paedagogie, door Dr. Steiner ontwikkeld, kan niet anders dan anthroposophisch- geesteswetenschappelijk zijn, d. w. z. berust op het besef, dat de mensch een geestelijk wezen is, dat hij reeds vóór zijn geboorte als zoodanig bestond. De kennis omtrent de zuiver geestelijke bestaansvorm van de menschenziel behoort tot het gebied der geesteswetenschap. Voor de paedagogie wordt deze kennis de wegwijzer, om het wezen van het kind te begrijpen en zijn opvoeding te leiden.

In de eerste 7 levensjaren komt dit feit van een vóór-geboortelijk, geestelijk bestaan juist in de nabootsing tot uiting, die zoools wij uiteengezet hebben, het kenmerk van deze eerste levensperiode is. Het innig samengegroeid zijn met de omgeving, dat in de geestelijke wereld bestaat, waar geen „ondoordringbaarheid" heerscht als in de stoffelijke wereld, vindt zijn voortzetting in het nabootsen der naaste omgeving — zoowel stoffelijk als geestelijk — in die eerste jaren. Niet door het verstand leert het kind in zijn eerste jaren zoo onnoemelijk veel, maar door onbewust nabootsen. Zoo ook het spreken, ja het denken zelf. Daarnaast wordt een groot deel van de zielekrachten van het jonge kind in beslag genomen door zijn opbouwende werkzaamheid aan het eigen lichaam, de omvorming en afsluiting van het hoofd, de opvallende verandering in de verhouding van hoofd tot romp en ledematen, dat alles gebeurt niet „vanzelf," maar is het uitvloeisel van een scheppende kracht der menschenziel, die in het kind woont, een laatste nawerking van de geweldige scheppingskracht, waardoor deze ziel zich op het nieuwe leven voorbereid heeft en waardoor al datgene tot stand gekomen is, wat niet louter een uitdrukking van de overerving, maar juist van het individueele menschenwezen zelf is. Nadat deze scheppende krachten met het ontstaan der nieuwe tanden omstreeks het 7de jaar tot een soort afsluiting gekomen zijn, trekken zij zich a. h. w. meer in het innerlijk van het kind terug, openbaren zich als geestelijk scheppende krachten, waarvan het intellect, de zuivere verstandskrachten in zekeren zin slechts het doode spiegelbeeld voorstellen.

De neiging, zich te identificeeren met de omgeving door nabootsing — op zichzelf een verzwakte uitdrukking van het geestelijk éénzijn voor de geboorte, zooals hierboven uiteengezet werd — gaat nu over in de neiging tot vereering van en zich onderwerpen aan enkele uitverkoren personen, in de behoefte naar autoriteit. Daaraan moet dus het schoolonderwijs, dat hoofdzakelijk in deze periode (7 tot 14 jaar) valt, tegemoet komen. Tegelijkertijd moet er door het onderwijs naar gestreefd worden, de scheppende krachten in de kinderziel zooveel mogelijk levend te houden, zoodat ze ook in het verdere leven werkzaam blijven, niet door een te vroeg of te eenzijdig opgewekt intellect voor goed lam geslagen worden. Om dat te bereiken is natuurlijk een paedagogie noodig, die over een kennis van het wezen dezer krachten en van hun metamorphosen beschikt. Deze „schep-

pende krachten" zijn toch veelal het stiefkind van de opvoeding geworden. Door de eenzijdige ontwikkeling van het intellect heeft men het juiste begrip verloren voor al datgene, wat uit den „overigen mensch" opstijgt, met wien gevoel en wil evenzoo verbonden zijn als het denken met de hersenen.

Na het tijdperk van het tandenwisselen wordt het kind ontvankelijk voor begrippen op het gebied der rekenkunde enz., het begint te „mathematiseeren". (Natuurlijk zijn er kinderen, die reeds veel vroeger gemakkelijk leeren rekenen, men moet hier de groote lijnen in het oog vatten.) In dit vermogen, met abstracte getallen te werken, komen de vroegere orgaan-vormende krachten, nu dus tot intellectueele krachten gemetamorphoseerd, tot uiting. — Niet op dezelfde wijze ligt het leeren lezen en schrijven in de lijn der menschelijke ontwikkeling. In onze hedendaagsche schrift- en drukletters hebben we een element, dat zich niet op onmiddellijke wijze met de ziel van den mensch verbinden kan, zooals dit nog bijv. met de oude hieroglyphen het geval was. Ze zijn niet veel meer dan overeengekomen teekens. De kennis van zulke min of meer conventioneele elementen in onze hedendaagsche beschaving werkt ongetwijfeld ontwikkelend op het ontluikend verstand, maar juist verlammend op de andere zielekrachten, wanneer ze niet in verband gebracht worden met een gebied, waarop de menschelijke wil en het menschelijk gemoed op de schoonste wijze tot uiting komen: met dat van de kunst. Daarom gaat in de Waldorfschool in Stuttgart, die onder R. Steiners leiding staat, het teekenen en schilderen aan het schrijven vooraf, zoodat de schrijfletters ten slotte als een uiting van het kinderlijke scheppingstalent ontstaan, — en het lezen, ook van de schrijfletters, volgt eerst weer dáárop.

Een dergelijk streven is in verschillende moderne paedagogische systemen zeer zeker bemerkbaar; de hoofdzaak is daarbij echter, dat ook het teeken-, schilder- en modelleeronderwijs werkelijk als k u n s t gevoeld en gegeven wordt, niet eerst in het gebied van het „Unkünstlerische" (copiëeren, vermechaniseeren enz.) naar beneden gehaald wordt. Zooals de paedagogie, volgens Steiner, zelf een kunst is, niet wetenschap alleen (zooals ook de schilderkunst meer is dan de aesthetica), zoo moet vooral het onderwijs in de eerste schooljaren sterk doortrokken zijn van een levend kunstbesef. Het onderwijs in teekenen, muziek, eurythmie enz. mag niet als een luxe gevoeld worden, maar als een werkelijk opvoedmiddel, voornamelijk voor het frisch en levend houden, ook nog in het latere leven, van de scheppende wilskrachten.

Een andere kracht van het kinderlijk zieleleven, waarmee in de eerste schooljaren sterk rekening gehouden moet worden, is die van de fantasie, de verbeelding. Krijgt zij in deze jonge jaren geen voedsel, dan is de volwassen mensch later innerlijk armer, dan hij volgens zijn aanleg zou behoeven te zijn. Het vertellen van sprookjes, fabels en dergelijke aan 6—8 jarige kinderen (en natuurlijk ook reeds vroeger, vóór den schoolplichtigen leeftijd) is meer dan een aangenaam tijdverdrijf, heeft bepaalde paedagogische kracht. Bovendien heeft het kind in deze jaren de neiging, om de dingen niet abstract te zien, maar zijn belangstelling richt zich vooral op het verband van de dingen tot den mensch zelf en het wil dit verband gaarne fantastisch hebben, niet logisch of wetenschappelijk of intellectueel in 't algemeen. In de ware sprookjes wordt aan deze natuurlijke begeerte van de kinderziel op naïve en gezonde wijze tegemoet gekomen. Het komt er niet op aan, of ze volgens didactische beginselen opgebouwd zijn, maar op het voedsel, dat ze aan de kinderlijke fantasie — een scheppende kracht bij uitnemendheid — bieden. Doch zooals het kunstonderwijs in de schooljaren alleen vrucht kan dragen, als de onderwijzer ook kunstzin in zich kan ontwikkelen, zoo kunnen ook de sprookjes, de fabels en vertellingen alleen dan hun volle werking op den levenden wil van het kind uitoefenen, wanneer de verteller zelf erin „gelooft". D. w. z. men moet een levend contact hebben met die wereld, waaruit de sprookjes ontsproten zijn, ze als een uiting van een vroeger bewustzijn zien, waarin de ongeleerde menschheid van dien tijd haar innerlijke ervaringen en levenswijsheid uitdrukte. Wie de sprookjes voor „dom" houdt en zichzelf voor zooveel „knapper", zal den toegang tot de kinderziel niet vinden, — evenmin trouwens wanneer men ze intellectueel — rationalistisch of „symbolisch" zou willen gaan „verklaren".

Een gewichtige overgang geschiedt er weer, als het kind 9 jaar oud geworden is. Tot dien leeftijd werken de nabootsingskrachten nog bij het kind na, zoodat deze krachten dan nog als een paedagogisch element gebruikt kunnen worden. Omstreeks het 9de jaar ontwaakt bovendien de belangstelling van het kind voor de dingen en gebeurtenissen in zijn omgeving, afgezien van de beteekenis die zij voor hem persoonlijk hebben. In biografieën van beroemde menschen zal men vaak dit tijdstip aangeduid vinden als dat van een ingrijpende verandering in het zieleleven. En er komt een tijd, — zoo met 10, 11 jaren, — dat haast elk kind zich voor groote levensraadselen geplaatst ziet, waarop het antwoord moet hebben, — niet verstandelijk, geleerd, maar als door het leven zelf geschonken. Daar komt het geheel op de tact, het inzicht van opvoeders of onderwijzers aan, een beantwoorde vraag, een enkel woord kunnen op deze leeftijd ontzaglijk veel uitrichten, terwijl een verzuimde gelegenheid of een onpaedagogisch antwoord onherroepelijke gevolgen over het later leven hebben kan.

Een begin van dier- en plantkunde kan dus vanaf het 9de jaar gegeven worden, mits niet in de vorm van een vereenvoudigde „geleerde" botanie of zoölogie, die de dingen zonder samenhang met het wezen van den mensch beschouwt. Ook hier moet het geesteswetenschappelijk inzicht een rol spelen. Volgens de anthroposofie is de mensch inderdaad het middelpunt, waarnaar de overige schepping georienteerd is, en zij weet de betrekkingen tusschen den mensch en zijn overige omgeving te vinden, die weliswaar voor ieders oog duidelijk open liggen, maar waarvan de aandacht door een a. h. w. buitenmenschelijke natuurkunde zoo sterk is afgeleid, dat men er geheel het oog voor verloren heeft.

Wie kinderen te onderwijzen heeft, zal weten, hoe gretig zij op de genoemde leeftijd mededeelingen opnemen, die in de lijn van het hier bovengenoemde liggen. Doch daar zulke mededeelingen veelal als niet-wetenschappelijk en buiten het schoolprogram liggend worden aangezien, worden ze voor het onderwijs niet op de juiste paedagogische waarde geschat. Uit de vreugde en gretigheid, waarmee het kind bepaalde voorstellingen opneemt, sommige werkjes graag verricht enz. kan men inderdaad veel leeren aangaande de wijze, waarop het geestesvoedsel den kinderen toebedeeld moet worden. Want vreugde en opgewekte belangstelling zijn het, die het blijvende voor het latere leven scheppen! Men denke aan het intense meeleven van het kind, wanneer er iets van de geheimzinnige figuur van St. Nicolaas in het schoolleven naar binnen straalt! Men denke aan de innige belangstelling, die voor sommige gedeelten (het zijn niet eens altijd de gewichtigste of noodzakelijkste) der vaderlandsche geschiedenis te wekken is, zoodat de herinnering daaraan soms als de eenig overgebleven brokstukken van kennis van de lagere school meegenomen wordt. Daarin ligt de vingerwijzing voor een juist aanbrengen van kennis. Alles wat door dwang, in verveling of zonder belangstelling wordt opgenomen, is nutteloos. En wanneer men meent, dat sommige gedeelten van het onderwijs niet anders dan vervelend kunnen zijn, dan spreekt men daar niet anders mee uit, dan dat men zelf nog niet een waarachtig zieleverband met deze wetenschap ontwikkeld heeft, allicht ten gevolge van de wijze, waarop men het zelf geleerd heeft. Aan de paedagogie, die aan de Waldorfschool in Stuttgart beoefend wordt, kan men zien, hoe geesteswetenschap de bronnen weet te vinden, die elk gebied van kennis met levenskrachten doortrekken, zoodat deze kennis niet meer als doode steenen op den bodem van de zielestroom verzinkt.

Met 12 jaren moet het onderwijs weer rekening houden met een verandering in de kinderlijke psyche. Het verobjectiveeringsproces is dan zoover gekomen, dat het kind ook gaarne datgene opneemt, wat geheel buiten innerlijk verband met den mensch staat: alles wat met het mineraalrijk te doen heeft, natuurkunde, metereologie enz. Dat ook hier het geesteswetenschappelijk inzicht het onderwijs tot iets zeer verschillends van het gebruikelijke maakt, zal wel niet verwonderen. Ook bij het onderwijs in de geschiedenis, de talen enz. speelt dit inzicht een rol.

Zeer gewichtig voor de kinderlijke ontwikkeling is dan weer de leeftijd van 14 jaar. Is de verandering, die omstreeks de 7 jarige leeftijd plaats vindt, uiterlijk niet zoo in het oog vallend, behalve door het tandenwisselen, — op deze leeftijd (14—15 jaar) is het bijzonder duidelijk, dat er met de lichamelijke verandering ook een van de zielegesteldheid gepaard gaat. Wat er dan gaandeweg ontwaakt, is — voor zoover het onderwijs erbij betrokken is — de mogelijkheid van een zelfstandig oordeel. Daarmede houdt de periode van de onmiddellijke werking der autoriteit als paedagogische factor op. Een andere verhouding komt er tusschen leeraar en leerling, daarmee ook een andere wijze, waarop het onderwijs gegeven en opgenomen kan worden. Op de periode van autoriteit, waarin het ideaal zich in menschen belichaamt, volgt die van het idealisme, waarin het ideaal in — ideeën gevonden wordt. Deze laatste zijn natuurlijk ook uit menschen voortgesproten, maar ze worden door de leerlingen van 15—18 jaar en in de Sturm- und Drangperiode meer als zelfstandige ideeën opgenomen, onafhankelijk van hun oorsprong en van dengene, die ze overbrengt. Het eigen oordeel begint te werken, kritiek ontwaakt.

Hiermede wordt natuurlijk niet bedoeld, dat er geen kritiek en geen be- of veroordeelen vóór dien leeftijd plaats zou vinden! Deze zijn echter vóór de puberteitsperiode grootendeels òf van zuiver subjectieven aard, of een napraten van eens anders oordeel, onder den invloed van het dan geldende autoriteitsbeginsel. Juist om die reden behoort het onderwijs tot dien leeftijd niet op de kritiek of het „eigen" oordeel van den leerling een beroep te doen. Het moet hun voldoende zijn, dat zijn onderwijzer het hem zegt. Na den puberteits leeftijd moet juist erop gewerkt worden, dat de leerlingen onafhankelijk van hun leeraar kunnen oordeelen. Bovenal moet er rekening mee gehouden worden, dat op deze leeftijd idealisme en humanisme ontwaken, — waarvan de ontluikende kalverliefde slechts een eerste, verbijzonderde uiting is. Zooals op 9—12 jarige leeftijd de heldenvereering — voor menschen uit de werkelijkheid, uit mythologie of legende, voor goden of halfgoden — machtig is, zoo nu de vereering voor idealen. Het onderwijs, dat daaraan niet tegemoet komt (althans bij diegenen, die het voorrecht hebben op dien leeftijd nog onderwijs te ontvangen) verzuimt een groot deel van zijn taak. Ook hier weer komen krachten aan de oppervlakte der ziel, die eerst sluimerend waren en die gewekt, bevrucht willen zijn.

Zoo zijn de verschillende perioden meer in bijzonderheden te onderscheiden, als een voortgaand verobjectiveeringsproces in de kinderziel. Elk hunner vereischt een eigen behandeling, willen ze later goede vruchten dragen.

E. VREEDE.

De Idée van de drieledige Indeeling in de historische Ontwikkeling.

In het voorjaar van 1919 is de idee van de drieledige indeeling van het sociaal organisme in de wereld bekend geworden door het verschijnen van Dr. Steiners boek „De Kern van het sociale vraagstuk".

Men kan zich afvragen, hoe een dergelijke, van de gewone gedachtengangen van den tegenwoordigen tijd zoo zeer afwijkende idee zich verhoudt ten opzichte van de verschillende stroomingen, die, als producten van een historische ontwikkeling, ons hedendaagsch geestelijk leven vormen.

Vooropgesteld moet worden, dat, wanneer geschiedkundige beschouwingen zullen worden verbonden met de idee van de drieledige indeeling van het sociaal organisme, deze niet zijn gegrondvest op de overtuiging, dat de geschiedenis is een reeks

verschijnselen, die beschreven moeten worden, en waarin ook de mensch een zekere rol vervult, maar dat de anthroposophisch georienteerde geesteswetenschap de geschiedenis beschouwt als datgene, wat menschen hebben gedacht, menschen hebben gewild en menschen hebben gevoeld.

Willen wij den mensch van heden begrijpen, dan zal het noodig zijn, het karakteristieke in zijn denken, willen en voelen op te zoeken, d. w. z. datgene, waardoor hij zich van den mensch uit vroeger tijden onderscheidt.

Om dit te bereiken kunnen wij eerst nagaan, wat de tegenwoordige tijd met het verleden gemeen heeft, doordat het de resultaten van het denken en streven van vervlogen tijden als erfgoed in zich draagt.

Richten wij den blik op ons geestesleven, dan kunnen wij tot de erkenning komen, dat dit voor het grootste gedeelte afhankelijk is van hetgeen eens door het Grieksche Geestesleven als grondslag is gelegd. Wetenschappen als de logica en de wiskunde berusten geheel op het werk van de Grieken. Aristoteles onderzocht en beschreef de wetten van het denken. Euclides vatte samen de beginselen der meetkunde (zijn werk wordt in directe vertaling uit het Grieksch nu nog in Engeland als schoolboek gebruikt). De wijsbegeerte is geboren uit het Grieksche gedachtenleven. De kunst ziet nog in de scheppingen der Grieken het ideaal van schoonheid. Wij kunnen zeggen, dat wij ons in vele opzichten nog in de „Renaissance" bevinden. — Slechts één gebied, maar dan ook het belangrijkste, kunnen wij ons eigen noemen. Dit is de natuurwetenschap met haar materialistische ontwikkeling. De natuurwetenschappelijke denkwijze oefent weer haar invloed uit op het overige geestesleven, zoodat langzamerhand een materialistische strooming is waar te nemen in de wijsbegeerte, in de theologie en de kerk, bij de interpretatie van wat tot ons is gekomen van de klassieke literatuur en kunst.

Van ons rechtsleven weet een ieder, dat de daarin heerschende begrippen afkomstig zijn uit het oude Rome. Daar werden voor het eerst gedefinieerd de begrippen: recht, eigendom, bezit en staatsburger. Ook op het rechtsleven oefent nu de natuurwetenschappelijke denkwijze haar invloed uit. Bovendien werd het juridische begrip „bewijs" langzamerhand toegepast op een gebied, waar het in het geheel niet thuis behoort. Het bewijs, d. w. z. het besluiten tot een onbekend iets, op grond van gegeven feiten, wordt in de metaphysica misbruikt als een middel om door kennis van de gegeven stoffelijke wereld, te komen tot een kennis van bovenzinnelijke waarheden. Uit deze verbinding van het misbruikte juridische begrip „bewijs" met de materialistische geestesrichting van onzen tijd komen vele der z.g. „wereldbeschouwingen" voort.

Behalve de natuurwetenschap kunnen wij verder het geheele economische leven ons eigen noemen. Ons economisch leven kunnen wij niet meer inrichten naar het voorbeeld der Grieken. en Romeinen.

Met de ontwikkeling van dit economisch leven, die geleid heeft tot den ontredderden toestand van heden, is ontstaan het sociale vraagstuk.

De oplossing van dit vraagstuk wordt door de tegenwoordige menschheid gezocht en niet gevonden.

Het op overlevering berustende geestesleven is niet in staat met vruchtbare ideeën in te grijpen. Geen wijsgeer of rechtsgeleerde spint een stelsel uit, waardoor het chaotische leven zou kunnen worden geordend. Geen officieele discipel van „den eenvoudigen man uit Nazareth" wijst een weg tot verwerkelijking van de Christelijke idealen in het leven, die van eenige beteekenis is buiten de stichting van den zondagmorgen om. De afgestofte indische wijsheid van de theosophie laat niets hooren dan de phrase der algemeene broederliefde. — De Romeinsche impulsen werken door als metaphysica en juristerij, de Grieksche als theocratische theologie en militairisme, beide even antisociaal.

Het proletariaat geen hulp vindende van den kant van een traditioneel geestesleven, dat machteloos tegenover de levenswerkelijkheid staat, heeft de oplossing van het sociale vraagstuk gezocht bij het natuurwetenschappelijk denken. De materialistische natuurwetenschap heeft het materiaal geleverd voor den opbouw van de wereldbeschouwing van het historisch materialisme. Het sociale vraagstuk, ontstaan uit het economisch leven van onzen tijd, is opgelost met het eigen middel van dezen tijd: de materialistisch-natuurwetenschappelijke denkwijze.

De proletariër meent hiermede als het ware door eigen kracht de groote vraag van zijn bestaan te hebben opgelost. Hij is er zich echter niet van bewust, dat hij in werkelijkheid heeft aanvaard de resultaten van een denken, dat zich, door zijn materialistische richting van te voren, den weg had afgesneden om tot een oplossing te geraken, die den arbeider de voorwaarden tot een werkelijk menschwaardig bestaan verzekert. Evenmin bedenkt hij, dat al werden hem ook door de bizondere omstandigheden, waarin hij verkeerde, de consequenties van dit denken opgedrongen, het tenslotte toch niets anders was dan een erfgoed, overgenomen van de bourgeoisie. Deze behoefde haar leven niet naar deze consequenties in te richten, omdat zij nog gedragen werd door overgeleverde tradities, voor den proletarier echter, die aan deze geen deel had, was het historisch materialisme en zijn consequenties het eenige geestelijk voedsel, dat hem geboden werd.

Het burgerlijk karakter van het proletarisch denken blijkt ook daarin, dat de begrippen „staat" en „socialisatie"", door den proletariër tot afgoden gemaakt en daardoor ad absurdum gevoerd in den grond der zaak slechts begrippen zijn, waarmede de bourgeoisie op kalmere wijze schermt.

Men kan zeggen, dat het proletariaat, door zich te wenden tot het materialistisch denken der burgerklasse, hiermede steenen voor brood heeft ontvangen.

Hoe is het mogelijk, dat de tegenwoordige mensch bij zijn zoeken naar een oplossing voor zijn levensprobleem geen ander antwoord heeft knnnen vinden, dat dat van een denkwijze, die in de productieprocessen van het economisch leven de eenige werkelijkheid ziet en het geestesleven als het ware beschouwt als de rook, die uit de groote fabriek van het menschelijk leven opstijgt?

In vroeger tijden heeft de mensch zich beschouwt als een wezen, bestaande uit lichaam, ziel en geest. Deze opvatting gold tot in het latere Grieksche geestesleven. Langzamerhand ging het bewustzijn van den mensch als geestelijk wezen verloren, zoodat de kerk ten slotte bij besluit van het Concilie van Konstantinopel in 869 de z.g. leer der trichotomie als kettersch kon verklaren en decreteeren dat van nu af de mensch bestond uit lichaam en ziel alleen.

Ook het geloof aan de menschelijke ziel is verloren gegaan. In Augustus 1872 kon Du Bois-Reymond als vertegenwoordiger der wetenschap in een beroemd geworden rede spreken over de grenzen der menschelijke kennis en de onmogelijkheid tot eenige kennis omtrent de ziel te geraken. Sindsdien is de erkenning van een menschelijke ziel als een realiteit, die zou kunnen bestaan, ook onafhankelijk van het physiek lichaam, een vooroordeel, dat de wetenschap gelukkig overwonnen heeft. Men bestudeert nu bewustzijnsverschijnselen, die zich voordoen in verbinding met processen in het physiek organisme.

Het denken is verlamd tot een klassificeeren van verschijnselen en inelkaar-knutselen van theorieën, die geen enkele levenswerkelijkheid hebben. Het denken, een geestelijk proces, is gekomen tot loochening van den geest, en ziet zich zelve aan als een eigenschap van de menschelijke hersenen, waardoor de mensch op gemakkelijke wijze de verschijnselen der buitenwereld kan overzien.

Deze verschijnselen zijn de materieele en eenige werkelijkheid. Voor zooverre er van ziel of geest kan gesproken worden, bestudeert men die als nevenverschijnselen of tracht ze juridisch te bewijzen. Gelukt het dan de materieele verschijnselen, in de eerste plaats het economisch leven, te beheerschen en te regelen volgens het marxistisch dogma, dat de productie-processen den grondslag van het leven vormen, dan kan men de zorg voor het hieruit als rook opstijgende ziele- en geestesleven gerust overlaten aan de bestudeerders van de „psychologie zonder ziel" en aan de aanhangers van het dogma van 869, dat den geest heeft afgeschaft. Dit begon zich reeds te verwerkelijken, toen in 1919 in Duitschland de sociaal-democraten en roomsch-katholieken zich tot een meerderheid vereenigden. Intusschen hebben andere omstandigheden aan deze broederlijke samenwerking van zwart en rood een einde gemaakt.

Tegenover zulke teekenen des tijds bepaalt het officieele geestesleven zich tot een beschrijven en classificeeren van tijdhistorische verschijnselen. Het heeft er nooit aan gedacht b.v. de marxistische idee als realiteit te onderzoeken, maar het heeft gewacht tot zich een sociale beweging daaruit vormde, die men als historisch verschijnsel academisch kan behandelen.

Zoo leeft de mensch van heden volgens den stelregel, Gods water over Gods akker te laten loopen en dan wetenschappelijk vast te stellen, dat het nat en koud is op aarde.

In de geestelijke verlatenheid van dezen tijd is de idee van de drieledige indeeling van het sociaal organisme geboren. Zij is voortgekomen uit de anthroposophisch georienteerde geesteswetenschap, d.w.z. uit een wereldbeschouwing, die is opgebouwd door een denken, dat door bezinning op zich zelf, zijn wezen heeft doorgrond en daarin de openbaring van den geest heeft beleefd. Deze idee voor de oplossing van het sociale vraagstuk eischt een doelbewuster ingrijpen in de werkelijkheid dan door het knutselen van sociale en economische theorieen kan worden bereikt. Met dit bewustzijn is de beweging voor de drieledige indeeling van het sociaal organisme in de wereld getreden met den eisch naar een vrij geestesleven, een associatief economisch leven en een staatsleven dat menschenrecht regelt voor de zuivere verhouding van mensch tot mensch. De verwerkelijking van deze idealen is voorloopig gevonden in de vrije Waldorfschool te Stuttgart en de economische associaties „der kommende Tag" in Duitschland en „Futurum" in Zwitserland. Tevens wordt gestreefd naar een steeds meer bevruchtend inwerken op alle gebieden van het geestesleven van onzen tijd door de anthroposopisch georienteerde geesteswetenschap, zooals deze wordt vertegenwoordigd door het levenswerk van Dr. Steiner. — Moge de menschheid de vruchten van dit levenswerk niet geheel voor zich verloren laten gaan, doordat zij niet meer in staat zou zijn de realiteit van den geest te beleven, en te gelooven aan de scheppende kracht eener idee.

G. S. K.

Egoïsme en de idee der drieledige indeeling v. h. sociale organisme.

„'t Is alles heel mooi", wordt ons niet zelden gezegd, „'t is alles prachtig, wat met die „idee der drieledige indeeling" gewild wordt, maar ge houdt geen rekening met het egoïsme van de menschen. Waren de menschen „allemaal wijs en wilden daarbij wel", — ja, dan zou alles heel mooi kunnen zijn."

Voorloopig er van afziende, dat dergelijke tegenwerpingen getuigen van het feit, dat niet intens genoeg getracht is, de idee der drieledige indeeling in haar ware gestalte te begrijpen — te begrijpen, wat daarmee practisch gewild is, zouden we de wedervraag willen stellen: „houden de mannen van de practijk of de strevers en plannenmakers op het gebied van het sociale vraagstuk tot nu toe dan beter rekening met het menschelijke egoïsme? Begrijpen zij dit beter in zijn beteekenis en ontwikkeling in de menschheid?"

Dat met genoemde tegenwerpingen bedoeld is, een quietisme op deze gebieden als het eenig mogelijke en verstandige aan te prijzen, kunnen we natuurlijk niet aannemen. Met de tegenwoordige chaotische, menschvernietigende gebeurtenissen voor oogen, zou dat o. i. gelijk staan met het ronddragen van plannen tot langzamen zelfmoord. Daarom onze wedervraag.

Hebben de tot nu toe leidende kringen op de juiste wijze rekening gehouden met het egoïsme in de moderne menschheid? Hebben ze voldoende interesse en diepen blik gehad voor het feit, dat het de opgave is van de nieuwere menschheid, — die vooral sinds de Middeleeuwen een verhoogd zelfgevoel, zelfbewustzijn ontwikkelde, — dat het

de opgave van de huidige menschheid meer dan ooit is, om uit de duister-instinctieve ban van het geestlooze, de sociale chaos in zich dragende egoïsme, zich te verheffen en op te heffen een productief *individualisme*, een vrij initiatief, een *werkelijk vrije* concurrentie op *geestelijk* gebied in een zelfstandig geestesleven, waarin de mensch kan streven om het beste in zich te ontplooien wat zijn waarde als *individualiteit* verhoogt? Hebben ze in voldoende mate gezorgd voor een sfeer in het maatschappelijk leven, alwaar een geestesleven kan opbloeien, waarin uit het *zelfinstinct* zich kon ontwikkelen het bewustzijn van eigen productieve individualiteit, van eigen moraliteit, waarin de sociale krachten konden ontkiemen en werden verzorgd, omdat de tijd van het stam-, het groeps-, het standsbewustzijn voorbij is? Want slechts *belangen*, slechts egoïste *instincten* kan in het huidige stadium van ontwikkeling den mensch binden aan een *klasse*, een *kudde*. In vroegere tijden was het stam-, het standenbewustzijn in overeenkomst met de menschelijke natuur. In onzen tijd, den tijd van het sociale „vraagstuk als geestesvraag" moet het ware individualisme *), gevonden, gekweekt en ontplooid worden in de sociale praxis.

De tot nu toe leidende kringen hebben dit individualisme niet op voldoende omvattende, vruchtbare wijze tot uitdrukking gebracht in het algemeene cultuurleven. Ze hebben rekening gehouden met het egoïsme der moderne menschheid, zeer zeker! Vrije baan voor het individu in onderlingen wedijver, is meer dan een eeuw de leuze geweest; een leuze echter, die niet op *geestelijk gebied*, op het gebied, waar de mensch het *beste* wat hij *is* ontwikkelen wil, verwerkelijkt werd, maar op *economisch gebied*. Waartoe heeft deze leuze *dáár* echter in de practijk geleid? Het individualisme is dààr gebonden, verduisterd door het egoïsme, dat als een reptiel in zijn hol, alle sociaal-individueele impulsen belette, zich in leidende, omvattende vorm in de menschheid te te verheffen tot die lichte cultuur- en geesteshoogten, tot die vrijheid, welke noodig is om den mensch los te maken van de reëele machten in het menschheids-proces, die het oude, onindividueele, groeps- en klasseinstinct *ontijdig* doen voortbestaan.

Vroeger was dit groepsbewustzijn een organiseerende, socialiseerende wezenheid in het maatschappelijk gebeuren. *Tegenwoordig* werkt het als het tegendeel daarvan, als de groote vunzig duistere broedzak van alle egoïnstincten. Klaar dient te worden ingezien, dat het „egoïsme in het economisch leven" niet op de juiste plaats practisch is uitgeleefd, en daarom niet heeft gevoerd tot een „individualisme op geestelijk gebied", niet heeft gevoerd tot de rechte man op de rechte plaats. Integendeel, het heeft geleid tot een slaperig, duister klassebewustzijn, dat verzuimd heeft, met open oog het proces, dat zich in de vorige eeuw voltrok te zien en in werkelijkheid te beheerschen. Dit proces kunnen we aldus aanduiden: Vrije concurrentie ontstond op het gebied waar het „individualisme" niet thuis hoort, in het econ. leven, waar de mensch gebonden is aan de aarde en door de techniek, arbeidsverdeeling, verkeer enz. meer dan ooit aan den arbeid van zijn medemenschen; op het gebied dus, waar de mensch afhankelijk, waar de mensch on-individueel, in groepsverband leeft. Hier *moest* individualisme zich wel verduisteren tot een reptielen bestaan, hier *moest* het wel onderduiken in de on-individueele klassesfeer, de sfeer der bezittende, der bevoorrechte klasse, als in een kweekplaats van egoïsme, die de staatsmacht engageert, den staat maakt tot een machtsinstituut trots zijn democratischen vorm in het westen. Als nationale staat wordt hij dan in de concurentiestrijd de imperialistische staat en leidde tot den wereldoorlog, waarin het on-individueele egoïsme zijn duistere onnatuur vulcanisch uitleefde. Voor het opkomende proletariaat, dat zich, dank zij het burgerlijk Marxisme (zie vorige no's) ook op individu- en geestlooze wijze organiseert, wordt de staat het voor zijn *klasse* begeerde machtsmiddel.

Er is in de vorige eeuw en ook nu nog, veel gepraat over egoïsme, naastenliefde en idealen. Meermalen is hier echter reeds aangetoond, hoe alles, wat geschreven en gesproken werd over „idealen", zij het op religieus gebied, of op dat van kunst- en wereldbeschouwing, meer en meer zijn samenhang met het leven verloor, ja, dat er een zekere, eigenaardig pharizeesche gezindheid vaak ontstond als het om die idealen ging: deze moesten liefst ver van het „lagere", dagelijksche leven genoten worden; dit lagere leven kon dan in 't aardsche tranendal zijn gang gaan. Ook met deze gezindheid hebben de leidende kringen vóórgeleefd de marxistische theorie van het substantieele karakter van het econ. leven voor de menschheid op aarde, tegenover een ideologisch afgeleid onwerkelijk geestesleven.

Van een practisch rekening houden met het egoïsme in de moderne menschheid was dus tot nu toe bij de leidende kringen niet voldoende en op de geeigende wijze sprake. Als een eenzame verstooteling op aarde leefde daarom de ware menschelijke individualiteit zijn klasseloos bestaan, kon niet ontplooien zijn menschwaardig bestaan als sociaal productief wezen. Een ontijdig, het egoïsme voedend, klassestreven werd gekweekt terwijl men zich bewust had moeten zijn, dat de moderne menschheid niet meer vindt, niet meer vinden *kan* werkelijk sociaal-organiseerende krachten in het onder-individueele van zijn klasse, waaruit hij als „natuurlijk" wezen geboren wordt, waarin hij met zijn „egoïsme" zich geborgen wil voelen, vooral als deze klasse de „bevoorrechte" is, zich, als hij dit voor zijn geweten noodig acht, vleiende, dat het bijv. zijn „karma" is, dat het „Gods wil" is enz., en hij dus rustig en gelaten in een sfeer kan leven, waarvoor zijn „idealen" te hoog zijn om zich mee te bezoedelen.

*) In tal van werken legt Dr. Steiner reeds sinds ± 1880 voor de onbevangen, de strevende mensch de werkelijkheid bloot van den „Mensch in den mensch", van de individualiteit, waarvan hij zegt dat ze „in haar wezen niet anders kan als *op de juiste wijze* sociaal werken". Op dit „*op de juiste wijze*" leggen we den nadruk, want in de volgende uiteenzetting gelooven we, dat de feiten bewijzen, dat geen werkelijk sociaal streven mogelijk is in *onzen* tijd, dat *dit* individualisme niet ernstig neemt.

Houden de marxistisch georienteerde leiders van het proletariaat rekening met het egoïsme van de moderne menschheid? Houden ze rekening met de diepste menschelijkste drang van de proletarische menschheid, de drang naar een menschwaardig bestaan? Houden zij er rekening mee, dat voor de moderne menschheid, dit menschwaardig bestaan boven de sfeer van het geestlooze, egoïste ligt, boven de sfeer van de, dit egoïsme kweekende en koesterende klassesaamhoorigheid? Zijn ze zich bewust, dat de moderne mensch zich dan alleen wèl kan voelen als hij het licht van den „nieuwen mensch" werkzaam weet in de sfeer van het vrije geestesleven, als hij weet dat in hem zich los kan en wil maken uit de donkere, vernietiging brengende banden van het egoïsme, de eeuwige, ware krachten van een nieuw, werkelijk individueel mensch-zijn? Zijn ze zich bewust, dat dan alleen de democratische staat van stand- en klassemacht tot werkelijk rechtsinstituut kan worden, — wat hij in theorie moest, maar niet kon zijn, — wanneer hij zich los maakt van het georganiseerde egoïsme der belangengroepen op cultureel en vooral op econ. gebied, en vrij laat om zich volgens eigen „wetmatigheid" te organiseeren eenerzijds een naar ware menschenbehoeften, georganiseerd econ. leven, anderzijds een de ware mensch cultiveerend geestesleven?

Reeds meermalen hebben we in een uitvoerig betoog uiteengezet, dat men op deze vragen althans bij de leiders, die marxistisch zich orienteeren, ontkennend moet antwoorden (zie vorige no.'s). We kunnen het daarom dan ook niet geheel eens zijn met wat prof. Bordewijk schreef in de „Economist" van Juni 1920: „De totaal indruk van het socialisatie rapport (bedoeld wordt dat van de S. D. A. P.) is deze, dat van burgerlijke zijde met de heeren te praten valt. Van beide kanten kan aan de brug worden gebouwd om de eenvoudige reden, dat zoowel het absolute individualisme als het absolute socialisme aan innerlijke tegenstrijdigheid*) lijdt."

Dat „absoluut individualisme" (egoïsme) en „absoluut socialisme" aan „innerlijke tegenstrijdigheid" lijden, dat is duidelijk. Waarmee zijn ze dan „innerlijk in strijd?" Ze zijn innerlijk in strijd met het moderne menschenwezen en wel in het groote cultuurgebeuren der menschheid beide op dezelfde wijze. Beide, het econ. egoïsme en het klasse-socialisme wortelen in een onindividueele klasse-machtsontplooiing, nemen den mensch als klassewezen. Voor het cultuurgebeuren der menschheid is het econ. egoïsme en het klasse-socialisme geen tegenstijdigheid, zijn beide volkomen wezensgelijk, wanneer het egoïsme zijn klassekarakter verliest — en dus geen economisch egoïsme meer kan zijn — en econ. leven en staatsleven ophouden het strijdperk van klassebelangen te zijn, omdat in een menschheid, waarin het individualisme gecultiveerd wordt, klasseegoïsme zijn beteekenis verliest. Dit is alleen mogelijk als de „idee der drieledige indeeling" in de sociale praxis op de wijze leeft, zooals dit reeds meermalen uitvoeriger is uiteengezet; zij maakt ernst met het vraagstuk van „socialisme" en „egoïsme" (verwezen zij hier o. a. naar Hoofdstuk III van Dr. R. Steiner: „de Kern v. h. sociale vraagstuk").

De ontwikkeling der menschheid gaat niet met de trage gelijkmatigheid van een min of meer naturalistisch materialisch gedachte „evolutie". Een onbevangen blik op het verleden en vooral op het heden kan dit aantoonen. Diepe levensimpulsen kondigen zich in de menschheid aan, als een oude strooming in het menschheidsproces ebt en zijn beteekenis verliest. Ze kondigen zich zoolang aan als een alzijdig zich onbevredigd voelen, als onvruchtbaarheid, sleur en zinneloosheid, zich uitend in een alle richting en inhoud missend cultuurleven, in ongeluk en chaos in het maatschappelijk leven. De mensch is een geestelijk wezen, wordt niet als zijn medeschepselen op aarde in de trage gelijkmatigheid der door erfelijkheid zich voortplantende groepsinstinctenverder geleid. Slechts geesteswetenschap kan onsbrengen tot „kennis en macht" in die gebieden van het groote natuurgebeuren, die als een „hoogere natuur" de ons bekende „lagere natuur" doordringt. Geen vrede en bevrediging, geen menschwaardig bestaan kan er in het menschenrijk zijn, zoolang deze „hoogere natuur", de „wereld des geestes" niet doordringt, gekend wordt in methodische zorgvuldige scholing, en gestalte aanneemt in de menschheid, zoolang niet de mensch bewust beleeft, wat diepere geesten als Nietzsche, tragisch-chaotisch doch onafwijsbaar beleefden, door geen theorie te dompen: dat de mensch leeft en op aarde als mensch enkel leven kan op de „grens van twee werelden"*), dat de mensch datgene wat hem verheft boven het instinctieve, dierlijke, onindividueele groepsmatige samenleven, voortdurend nieuwe gestalte moet geven vanuit een vrij geestesleven, dat hij opheft uit de lagere sfeeren van het egoïsme, dat zich verbonden heeft met de oude groepsinstincten, deze bezwangerend met een explosiviteit, die ons voortdurend bedreigt.

Den mensch leert ons de anthrop. georienteerde geesteswetenschap kennen en met den mensch een „rijk", dat waarachtig niet in een abstract hiernamaals en hierboven zijn werkelijkheid ontplooit. Het leeft in de menschheid die strijdt om zijn menschzijn, zijn menschenwaarde, het is het „Rijk" waarvan Christus Jezus zegt: „mijn Rijk is niet van deze aarde"; want het leeft eerst dóór den mensch, krijgt pas als mensch gestalte op aarde, wanneer weer religie, kunst en wetenschap uit hun luxe-bestaan, hun sfeer van phrasen en „idealen" in een vrij geestesleven een vorm aannemen, waarin ze gelijk Goethe zegt (voor de kunst) ons de hoogere, verborgen wetmatigheid der Natuur openbaren.

Anthroposofie en de in haar licht pas te begrijpen „idee der driel. indeeling" maakt ernst met het egoïsme in de moderne menschheid, redeneert dit niet weg, redeneert er niet hoog overheen. Zij kan in hoofd, hart en wil die krachten wekken, die breken de duistere hulsen van het egoïsme in de onrustzwangere lagere natuurgrondslag van de menschheid; zij kan leiding geven aan de geboorte

*) Spatieering van schrijver dezes.

*) N. zegt: „de mensch is een koord, gespannen tusschen dier en „übermensch", een koord over een afgrond".

van den waren mensch en een menschwaardig bestaan, dat zich als reeël proces wil voltrekken.

Een nieuw opvoedingswezen moet opbloeien, waardoor het komende geslacht opgewassen is tegen nog grooter en dringender cultuurnooden dan die van het heden. Zoo dringend, levend en reeël als Dr. Steiner te spreken in zijn voordrachtcyclus hier te lande over de noodzakelijkheid van het ontstaan van een „wereldschoolvereeniging", is bijna niet mogelijk. Aan het groot aantal enthousiasten dat toen spontaan zijn instemming en medewerking gaf, zij echter herinnerd, dat we er met een hoeraatje niet komen. Men zou zoo innig aan hen allen die om deze dingen kommer hebben de bede willen richten, dat het hier niet om luxe-idealen gaat; dat het niet gaat om de „geest", die hoog in etherische nevelen boven het lagere zweeft, maar om de geest die we noodig hebben, willen we verbreken de ketenen van het egoïsme, dat het nationale leven bederft tot chauvinisme, het individualisme neerhaalt in de sfeer van het klasse-instinct. D e z e geest gaat dieper in het menschenwezen dan zijn hoofd met zijn vluchtige voorstellingen, gaat in het hart, tot in de taaie wil . . . ja zelfs tot in de portemonnaie; velen kunnen dat reeds uit eigen ervaring stellig verzekeren.

N. D. FRANKENA.

Snelle afdoening van zaken!

In de „Basler Nachrichten" wordt het volgende meegedeeld omtrent de herziening van de kantonale schoolwet, die dateert uit het jaar 1880.

In 1904 werd bij gelegenheid van de behandeling van het verslag der commissie van onderzoek aangaande het verslag van de commissie van onderwijs („Prüfungsbericht über den Verwaltungsbericht"), de regeering van het kanton Bazel verzocht, een onderzoek in te stellen naar de wenschelijkheid van een herziening van de schoolwet van 1880.

Even langdradig als de aanleiding tot deze motie was de behandeling ervan. Het voorbereidende werk tot de herziening duurde tot 1908, toen de directeur van onderwijs van het kanton het ontwerp voor een nieuwe schoolwet aan de regeering (Erziehungsrat) voorlegde; over dit ontwerp werd tot de herfst van 1909 beraadslaagd. De zoo tot stand gekomen eerste lezing van het ontwerp werd aan de inspecteurs- en de onderwijzersconferenties ter onderzoek voorgelegd. Nu geloofde men spoedig tot een bevredigend einde te zullen geraken. De directeur van onderwijs stelde evenwel zelf in het jaar 1910 voor, om wegens den ongunstigen finantieelen toestand van het kanton, de tweede lezing uit te stellen. Dit bracht, niettegenstaande de Erziehungsrat zich ertegen verzette, stagnatie, die tot Jan. 1918 duurde. Toen werd, als resultaat van nieuwe voorbereidende studies, een schema voor de toekomstige inrichting der scholen gepubliceerd op grond waarvan de Erziehungsrat in 1919 de principieële vragen, die met het ontwerp samenhingen, afdeed. Einde Jan. 1920 bracht de tegenwoordige directeur van onderwijs een uitgewerkt ontwerp van de nieuwe schoolwet dat weer opnieuw naar de inspecteurs en de onderwijzersconferenties ter definitieve bespreking ging. Op grond van de van deze zijde ingekomen adviezen heeft de Erziehungsrat het ontwerp in bijzonderheden doorgewerkt en is in Maart van dit jaar daarmede klaargekomen. Het nu „door alle voorbereidende instanties gereinigde ontwerp" kan dus binnenkort aan de wetgevende vertegenwoordiging van het kanton voorgelegd worden.

In 1880 kwam de laatste schoolwet tot stand. In 1904, dus nadat de generatie, volgende op die, welke de zegeningen van de wet van '80 deelachtig werd, op de schoolbanken begon te verschijnen, — werd ook in officiëele kringen de wenschelijkheid van een herziening ingezien. De nieuwe wet, — aangenomen, dat ze er nu werkelijk komt! — zal zeker niet vóór 1922 in werking treden. 18 jaren heeft de herziening dan geduurd; 18 jaargangen hebben het nog met de oude wet moeten doen, die gedeeltelijk reeds voor hun ouders verouderd was. Het nu voorgestelde ontwerp berust op studies, die in 1917 afgesloten zijn (ze werden in Jan. 1918 gepubliceerd) die dus tegen den tijd van het (vermoedelijke) in werking treden der wet ook al weer 5 jaar oud zullen zijn, 5 lange gewichtige jaren, die het zoogenaamde einde van den oorlog, revolutie, bolsjewisme en andere ondergangsverschijnselen aan de menschheid geopenbaard hebben. Men mag zich afvragen, of zelfs dit „door alle voorbereidende instanties gereinigde ontwerp" op de hoogte van de eischen van . . . 1922 zal zijn, laat staan van de tientallen van jaren, waarin — tengevolge van de wet der traagheid — d e z e wet weer zal moeten gelden.

Waarvoor moeten er dan ook èn een directeur van onderwijs, èn een Erziehungsrat èn een wetgevend lichaam, èn inspecteurs van onderwijs èn onderwijzersconferenties bij te pas komen, om te beslissen, hoe er op een gegeven oogenblik (te weten: op i e d e r oogenblik) onderwezen moet worden? Kunnen de laatstgenoemden, d. w. z. de onderwijzers ieder voor h u n school in h u n onderlinge conferenties dat niet af? Zou het werkelijk zóóveel beter gaan, als 7 instanties 17 jaren lang over . . . 77 paragrafen moeten discuteeren?

V.

Handel en Politiek.

In een Engelsch blad komt het volgende voor, als een „Verklaring der Vereeniging van Engelsche Bankiers":

Het systeem der Regeering, zich te bemoeien met den handel door speciale vergunningen, controle of voorschriften uit een der departementen, heeft, hoewel wellicht noodzakelijk, veelal een funesten invloed uitgeoefend. Als de politiek zich met den natuurlijken loop van den handel gaat bezig houden zonder zich te storen aan de economische wetten, loopt dit onvermijdelijk uit op ongelukken. De handel van Engeland heeft nergens meer behoefte aan dan de vrijheid zijn eigen moeilijkheden het hoofd te bieden, zijn eigen belangen te overdenken en te behartigen en zijn eigen redding ter hand te nemen.

In een staat, bestuurd volgens de beginselen der Drieledige Indeeling v. h. Soc. Org. kan de politiek nooit eenigen invloed op het economisch leven uitoefenen.

Dit laatste wordt geheel en al aan de belanghebbenden van handel en industrie overgelaten.

Wie zouden dit ook beter kunnen behartigen dan de vakmenschen zelf? K.

Bureaucratie.

In „Humfelds Financier" komt het volgende voor: Door den directeur van het provinciaal electriciteitsbedrijf van Noord-Holland werd circa twee millioen gulden méér uitgegeven dan oorspronkelijk was toegestaan. Men noemt dat in ambtelijken stijl: „een vergissing". Bij de belastingbetalers heeft dit abuis verklaarbare verontwaardiging verwekt. Van economisch of commercieel beheer is bij dit overheidsbedrijf blijkbaar geen sprake. Auto's, motorfietsen, etc., staan steeds ter beschikking van het personeel (ook buiten diensttijd bewijzen deze voertuigen prettige diensten); kostbare buitenlandsche reizen worden door sommige ambtenaren ondernomen voor rekening der provincie.

In een Drieledig Organisme kan zooiets niet voorkomen. Daar is noch de Gemeente, noch de Provincie, noch het Rijk werkgever, doch wordt door onderlinge samenwerking (coôperatie, associatie) van de rechtstreeksche belanghebbenden voor een goed beheer van industrieën en bedrijven zorg gedragen. K.

Mededeelingen.

Geopend werd dezer dagen te Arlesheim bij Basel een Klinisch Therapeutisch Instituut onder leiding van Dr. Ita Wegman.

Prospectus op aanvraag verkrijgbaar.

Nieuwe Literatuur.

Vom Lebenswerk Rudolf Steiners. Eine Hoffnung neuer Kultur. Herausgegeben von Lic. Dr. Friedrich Rittelmeyer. Gebonden f 5.00.

Dr. Roman Boos. Die Dreigliederung des sozialen Organismus und der Staat. f 0.30

F. Engelmann. Ist die Dreigliederung undeutsch. f 0.25.

Dr. W. J. Stein. Die moderne naturwissenschaftliche Vorstellungsart und die Weltanschauung Goethes, nieuwe uitgave, ing. f 1.50, geb. f 2.—

Dr. W. J. Stein. „Rudolf Steiner als Philosoph und Theosoph". 2e Druk. gebr. f 1.15

Die Drei. Monatsheft für Anthroposophie und Dreigliederung. III. per abonn. 12 nummers f 10.—

Bovenstaande werken zijn verkrijgbaar in den boekhandel en bij P. J. de Haan, 45 Parkstraat, Utrecht.

Kultur Ausblicke der Anthroposophischen Bewegung

Algemeen Openbaar Kongres

van 28 Augustus tot 7 September 1921 in het
Gustav-Siegle-Haus — STUTTGART.

's Morgens zullen Vakwetenschappelijke voordrachten gehouden worden.

Sprekers: Dr. H. v. BARAVALLE, Dr. RUD MAIER, Prof. Dr. HANS WOHLBOLD, Prof. Dr. H. BECK, Dr. Med. EUGEN KOLISKO, Dr. Med. F. HUSEMANN, Dr. Med. LUDWIG NOLL, enz., enz.

's Middags zullen voordrachten over belangrijke vraagstukken van dezen tijd gehouden worden.

Sprekers: Dr. CARL UNGER, Ing. A. STRAKOSCH, Dr. W. J. STEIN, ERNST UEHLI, Dir. E. LEINHAS en anderen.

's Avonds zal Dr. RUDOLF STEINER in een reeks van acht voordrachten spreken over:

Anthroposophie, ihre Erkenntniswurzeln und ihre Lebensfrüchte, mit einer Einleitung über den Agnostizismus als Verderber echten Menschentums.

Uitvoerig Programma op aanvraag verkrijgbaar bij de Redactie, Parkstraat 45, Utrecht.

Uitgaande van de Anthroposophische Gesellschaft, Bund für Anthrop. Hochschularbeit, Bund für Dreigliederung des sozialen Organismus en Freie Waldorfschule.